

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра конституційного,
адміністративного та фінансового права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Господарське право»
на тему:
„Правове регулювання біржової діяльності”

Студента 3 курсу ПР - 31 групи
Галузь знань 0304 «Право»
Напрямок підготовки 6.030401
«Правознавство»
Глухої Тетяни Романівни
Керівник: к.ю.н., доц. Ментух Н.Ф.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

ТЕРНОПІЛЬ – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	5
1.1. Поняття та правова природа біржової діяльності	5
1.2. Юридична сутність біржі, її види та функції.....	9
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РІЗНИХ СФЕРАХ	17
2.1. Правове регулювання товарної біржі, як суб'єкта біржової діяльності.....	17
2.2. Правовий статус фондової біржі як суб'єкта господарювання	23
2.3. Особливості правового забезпечення аграрних бірж.....	28
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ БІРЖОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	34
ВИСНОВОК	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39

ВСТУП

Актуальність теми. Біржі займають одне з ключових місць в інфраструктурі розвинутої ринкової економіки. Вони виступають складним саморегулюючим механізмом залучення та перерозподілу матеріальних та грошових ресурсів. Перехід економіки України до ринкових відносин вказує на необхідність комплексного реформування системи біржових відносин. Адже майнові, грошові та кредитні відносини, як елементи біржових, відображають найскладніші явища суспільного життя, оскільки стосуються відносин публічного та приватного характеру.

Проте на сучасному етапі біржова діяльність в Україні характеризується низькою ефективністю. Вона все ще перебуває на стадії становлення. Обсяги біржової діяльності порівняно з іншими країнами є незначними. Це зумовлено рядом факторів, зокрема: економічною кризою, яка дістає вияв у падінні обсягів виробництва та споживання вітчизняних біржових товарів; відставанням законодавчо-нормативної бази; відсутністю, умов для ефективного здійснення посередницької діяльності на товарних біржах тощо.

Аналіз досліджень біржових відносин свідчить про те, що теоретична база щодо правового регулювання біржової діяльності - недосконала. Біржова діяльність розглядається переважно як прикладна сфера, а біржі - як виключно ринкові інститути. Зокрема, науковці асоціюють біржі зазвичай із ринком чи обміном, і презентують їх в категоріях «біржовий ринок», «ринок біржової торгівлі», «біржова ринкова торгівля».

В Україні питання становлення та розвитку біржового ринку розглядали такі вчені, як: В. Горьовий, Б. Губський, Б. Дмитрук, Р. Дудяк, О. Лактіонов, Г. Міщук, О. Мограб, М. Солодкий, О. Сохацька, Г. Шевченко та ін. Проблемні питання становлення та розвитку біржового ринку в Україні аналізували такі вітчизняні науковці, як: Т. Абліцова, О. Копилова, С. Науменкова, Т. Пасічник, В. Шишкін та ін. Проте залишається широке коло невирішених питань щодо біржової діяльності в Україні, які потребують подальших досліджень. Разом з

тим, деякі аспекти розвитку біржової діяльності в Україні не враховують сучасного стану ринкових процесів. Це зумовлює потребу в подальшому вивченні особливостей біржової діяльності.

Метою роботи є розкриття правових основ здійснення біржової діяльності в Україні на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових, науково-публіцистичних джерел, правозастосовної практики.

Завданнями є:

- розкрити поняття біржової діяльності;
- проаналізувати економічну та юридичну природу біржі, її види та функції;
- визначити особливості правового регулювання товарної фондової та аграрної бірж;
- розглянути особливості біржового регулювання в зарубіжних країнах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при організації, здійсненні та припиненні біржової діяльності в Україні.

Предметом дослідження є науково-теоретичні та правові основи, закріплені в чинному законодавстві України, щодо правового регулювання біржової діяльності в Україні.

Для написання курсової роботи були використані нормативно-правові акти, а також навчальна та періодична література, що розкриває мету та завдання теми.

Структура та обсяг роботи: Курсова робота складається з трьох взаємопов'язаних між собою розділів, вступу та висновків. В кінці роботи наводиться список використаних джерел. Курсова робота розміщена на 41- й сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття та правова природа біржової діяльності

Біржова діяльність є провідною ланкою ринкової економіки та виступає складним механізмом, який чутливо реагує на всі соціально-економічні, політичні й соціопсихологічні процеси, що відбуваються в країні. Вона є індикатором ціноутворення в суспільстві. Рівень ділової активності на біржі свідчить як про економічну стабільність країни, так і про наявність фінансової та економічної кризи у світі [24, с. 122].

Попри те, що Господарський кодекс України (далі – ГК України) не містить визначення поняття «біржова діяльність», у ст. 278 ГК зазначається мета здійснення торговельно-біржової діяльності, в основі якої лежить організація та регулювання торгівлі шляхом надання послуг суб'єктам господарювання у здійсненні ними торговельних операцій спеціально утвореною господарською організацією – товарною біржею. Поняття «торговельно-біржова діяльність» в даному випадку вживається тільки стосовно діяльності товарних бірж і не може бути застосоване до діяльності фондових бірж [1].

Правовому регулюванню біржової торгівлі присвячені ст. 278-282, 360-361 ГК України, закони України «Про товарну біржу», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про депозитарну систему України», «Про державну підтримку сільського господарства України» та інші нормативно-правові акти.

Поняття «біржа» досить давно є предметом дослідження філологів, юристів, економістів. О. Штиллих відзначав той факт, що істотні ознаки особливого роду виду ринку, названого «біржею», на жаль, ще не остаточно визначені наукою. Автор підкреслює, що «біржа – це організація, що має за мету не тільки торгівлю замінними цінностями, але також і встановлення цін.

Встановлення цін на біржі відбувається регулярно й під загальним контролем, тобто покривається авторитетом усіх зборів або його правління.

Дещо по-іншому трактує поняття «біржова діяльність» А.І. Акмаєв, який вважає, що біржова діяльність – це одна з форм організованого ринку, тобто упорядкованого ринку, ступінь упорядкованості якого визначається правилами торгівлі, які регламентують процес купівлі-продажу того чи іншого виду активів. [11, ст. 23]

Регулювання біржової діяльності - це сукупність конкретних способів і прийомів по певному впорядкуванню роботи бірж і укладання біржових угод на основі встановлених правил і вимог.

Метою регулювання біржової діяльності є забезпечення стабільності, збалансованості й ефективності біржового ринку.

Основним завданням регулювання біржової діяльності є запобігання маніпулюванню цінами, захист інтересів дрібних фірм і спекулянтів.

Механізм біржового регулювання включає в себе правове, нормативне й інформаційне забезпечення. Правове забезпечення - це законодавчі акти, постанови, укази та інші правові документи органів управління. Нормативне забезпечення включає інструкції, нормативи, норми, методичні вказівки й роз'яснення, а також правила, які затверджуються з організаціями - професійними учасниками біржового ринку. Інформаційне забезпечення - різна економічна, комерційна, фінансова та інша інформація [14, с. 17].

Державне регулювання біржової діяльності здійснюють державні органи, до компетенції яких входить виконання тих чи інших функцій регулювання. Варто наголосити, що здійснення регулювання біржового ринку зумовлено також соціально-економічними потребами суспільства та необхідністю мінімізації рівня ризику як для продавців, так і покупців. До завдань державного регулювання біржової діяльності належать:

- реалізація державної політики розвитку біржового ринку;
- гарантування рівних прав та безпеки для професійних учасників і клієнтів біржі;

- створення інформаційної системи біржового ринку та здійснення контролю за обов'язковим розкриттям відповідної інформації учасниками ринку [24, с. 122-123].

Як суб'єкт господарювання біржа характеризується наступними ознаками:

1) вона має статус юридичної особи;

2) в організаційному плані її діяльність будується на основі самоврядування та господарської самостійності;

3) з точки зору майнових прав вона має відокремлене майно;

4) у плані організації фінансів біржа має самостійний баланс, власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках;

5) як юридична особа біржа має печатку зі своїм найменуванням.

Названі ознаки, які характеризують біржу як суб'єкта господарювання, цілком закономірно впливають з аналізу частини другої ст. 279 ГКУ.

Сукупність зазначених ознак дозволяє розглядати торгово-біржову діяльність як господарську діяльність, що здійснюється в сфері суспільного виробництва і є по своїй суті діяльністю організуючу біржову торгівлю, тобто носить організаційно-майновий характер.

Розглядають такі форми державного управління біржовим ринком:

1. Пряме (адміністративне), що здійснюється шляхом: прийняття державою відповідних законодавчих та нормативно-правових актів; реєстрації учасників ринку; ліцензування професійної діяльності на біржовому ринку; забезпечення гласності та рівної поінформованості всіх учасників ринку; підтримання правопорядку на ринку.

2. Непряме (економічне), що проводиться державою економічними важелями впливу через: систему оподаткування (ставки податків, базу оподаткування, пільги); державні фонди коштів (державний бюджет, державні цільові фонди (пенсійний, соціального страхування тощо); державну власність і ресурси (державні підприємства, природні ресурси і землю).

Біржа може мати як зовнішнє, так і внутрішнє регулювання.

Внутрішнє регулювання - це підпорядкування її діяльності власним нормативним документам: статуту, правилам та іншим внутрішнім нормативним документам, що зумовлюють діяльність даної біржі в цілому, її підрозділів і працівників.

Зовнішнє регулювання - це підпорядкованість діяльності біржі нормативним актам держави, інших організацій, міжнародним угодам. Через регулювання біржового ринку досягаються наступні цілі:

1) підтримка порядку на біржовому ринку, створення нормативних умов для роботи всіх учасників ринку;

2) захист учасників ринку від несумлінності та шахрайства окремих осіб або організацій, від злочинних організацій;

3) забезпечення вільного і відкритого процесу біржового ціноутворення на основі концентрації попиту і пропозиції;

4) створення ефективного ринку, на якому завжди є стимули для підприємницької діяльності, а кожен ризик адекватно винагороджується;

5) створення нових біржових ринків, підтримка біржових структур, починів і нововведень; вплив на біржовий ринок з метою досягнення якоїсь суспільної мети (наприклад, зниження біржових цін).

Для регулювання вітчизняного біржового ринку та координації діяльності його учасників в Україні створена і функціонує система органів влади та державного управління, серед яких варто виокремити такі: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, Національний банк України, Комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Міністерство праці та соціальної політики України, інші державні органи.

Отже, підводячи підсумок, варто зауважити, що основу біржової діяльності становлять біржові інститути. Саме вони, будучи універсальним механізмом ринкової організації зберегли і утримують роль центральних інститутів національних ринків капіталу і є невід'ємною складовою, на якій базується цивілізоване ринкове господарство.

1.2. Юридична сутність біржі, її види та функції

Юридичній науці, відомі численні та неодноманітні визначення поняття «біржа».

Так, В. Л. Рясенцев визначає біржу як організацію, де між учасниками товарного ринку укладаються (за її сприяння) угоди певного виду, що відповідають визначеним вимогам. Автор особливо акцентує увагу на місці проведення торгів та на особливому порядку укладення таких угод). Д. В. Тулин вказує, що біржа - це організація, котра гарантує дотримання правил чесної торгівлі. Визначається біржа і як правова форма організації господарських зв'язків, що являє собою об'єднання підприємств та осіб, які професійно займаються торговельною діяльністю [21, с. 356].

Н. Б. Шеленкова визначає сутність біржі через виділення її ознак: предметна концентрація біржової торгівлі: укладення біржових угод лише з певними об'єктами правового обороту; територіальна концентрація біржової торгівлі; «професійна» концентрація біржового попиту та пропозиції полягає в наявності законодавчих обмежень щодо можливості тих чи інших осіб виступати у якості членів та/або учасників біржової торгівлі; періодичність проведення біржових торгів; безготівковість біржових торгів, тобто відсутність біржових цінностей на біржі; оптовий характер [22, с. 153].

Таким чином, терміном «біржа» в літературі і практиці біржової торгівлі найчастіше позначаються:

- сукупність осіб, які постійно в певному місці здійснюють торговельні операції;
- місце їх зібрання;
- сукупність угод, які укладаються у цьому місці.

Необхідно констатувати, що в чинному законодавстві України на сьогоднішній момент не передбачено поняття біржі. Щодо визначення біржі, то воно подається лише з огляду на поняття товарної біржі та передбачається ГК України (ч. 1 ст. 279), відповідно до якого товарна біржа - це особливий суб'єкт

господарювання, який надає послуги в укладанні біржових угод, виявленні попиту й пропозицій на товари, товарних цін, вивчає, упорядковує товарообіг та сприяє здійсненню пов'язаних із ним торговельних операцій [1], а також Законом України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р., згідно з яким товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичних та фізичних осіб, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність, і має на меті надання послуг щодо укладання біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій товарів, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій (ч. 1 ст. 1 Закону) [5].

Крім того при визначенні поняття «біржова діяльність» як правової категорії, слід пам'ятати, що в цій якості воно не може бути тотожне поняттю «біржова діяльність» з точки зору економічної категорії.

Правова наука розглядає біржову діяльність, в першу чергу, у розрізі суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників даних відносин, тобто як біржові правовідносини. Тому права торкаються лише вольові та пов'язані з ним відносини, що складаються у процесі здійснення біржової діяльності. Тоді як в економічній науці предметом є закономірності процесу взаємодії учасників 14 біржових відносин. Визнаючи розбіжності у розумінні біржової діяльності як правової категорії та біржової діяльності як економічної категорії слід пам'ятати, що правова форма тісно пов'язана з економічним змістом.

Відповідно до визначень ГК України та інших нормативно-правових актів, біржову діяльність у сучасних умовах можна тлумачити як:

1) утворення та забезпечення діяльності особливих суб'єктів господарювання – господарських організацій – бірж;

2) особливого роду діяльність самих бірж з організації й приведення біржових торгів (торгових сесій), надання послуг суб'єктам господарювання у здійсненні ними біржових торговельних операцій – торгівлі шляхом укладення договорів купівлі-продажу;

3) діяльність членів і учасників бірж із надання ними посередницьких (дилерських чи брокерських) послуг учасникам біржових торгів – продавцям і покупцям;

4) діяльність продавців і покупців біржового товару (у більш широкому значенні – також спекулянтів, хеджерів) щодо участі у біржових торгах;

5) управління і контроль за здійсненням біржової діяльності

З правової точки зору загальними ознаками біржі можна вважати те, що біржа:

- юридична особа з характерними їй ознаками (організаційна єдність, наявність відокремленого майна, здатність виступати позивачем та відповідачем у суді, третейському та господарському суді тощо);

- особливий суб'єкт господарювання;

- господарська організація, підприємство;

- створюється на підставі добровільного об'єднання юридичних та (або) фізичних осіб, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність в порядку і на підставах, передбачених чинним законодавством України;

- діє на підставі статуту та правил біржової торгівлі;

- не займається комерційним посередництвом;

- метою діяльності біржі є надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення цін попиту та пропозицій на товари, цінні папери (їх похідні), валюту, вивчення, спрощення та упорядкування обігу товарів, цінних паперів (їх похідних), валюти [15, с. 28].

Аналізуючи чинне законодавство, В. С. Щербина доходить до висновку, що біржа є господарською організацією, яка виконує певні, а саме ринкові регулятивні (організаційні та економічні) функції в економіці завдяки виявленню курсу товарних цін, попиту і пропозиції. Основна її мета - сприяти зведенню в одному місці (на біржі) попиту та пропозиції на певні товари, обслуговування їх обороту. Це характеризує біржу як економічну категорію [26, с. 260].

У цілому, аналізуючи основні тенденції та підходи щодо розуміння сутності біржі, можна звести їх до такого.

1. Біржа - особливий, специфічний посередник, що функціонує на товарному ринку, і саме в посередницькій діяльності полягає сутність, функціональне призначення біржі.

У юридичній літературі, як правило, зміст біржового посередництва за аналізованим підходом розкривається у широкому та у вузькому значеннях. Так, у широкому значенні біржове посередництво - це діяльність із здійснення торгово-посередницьких операцій в інтересах реальних та потенційних клієнтів [20, с. 127]. А у вузькому значенні біржове посередництво - це правовий інститут, що регулює діяльність біржі та учасників біржової торгівлі з надання учасниками господарського обороту оплатних (комерційних) послуг при укладенні господарсько-правових угод у сфері торговельного обороту [11, с. 215].

2. Біржа - це передусім організований і постійно діючий ринок замінних цінностей, який функціонує за допомогою діяльності особливої категорії суб'єктів - біржових посередників. За цим підходом біржа визначається як така форма організації ринку, за якої здійснюються вільна торгівля цінними паперами (фондова біржа), товарами (товарна біржа), наймання робітників (біржа праці) і формуються ринкові (біржові) ціни (курси) на продукцію на основі фактичного співвідношення попиту і пропозиції. При цьому відзначається, що поняття біржа досить давно є предметом дослідження економістів та юристів, і найчастіше дослідники розглядають біржу саме як постійно діючий організований оптовий ринок, на якому здійснюється торгівля біржовими товарами (сировиною, продуктами харчування, промисловими товарами тощо).

Таким чином, проаналізувавши підходи науковців, є сенс дати власне визначення поняття «біржова діяльність». Дане поняття неможливо однозначно віднести ні до економічного базису, ні до правової надбудови. На нашу думку, «біржова діяльність» – це самостійна, нормативно врегульована та систематично здійснювана форма організованого біржового ринку, де виникають суспільні відносини з приводу надання біржових послуг та створення умов для учасників біржових торгів з метою укладення ними, на основі правил вільної торгівлі товарами (товарна біржа), цінними паперами (фондова біржа), валютою (валютна

біржа), робочою силою (біржа праці), біржових угод та здійснення посередництва в біржових торгах.

Отож, сутність біржі як організованого ринку полягає і в тому, що, по-перше, на біржі торгують не виробники товарів та їх покупці, а їх посередники (передусім брокери), по-друге, біржові угоди укладаються лише в приміщенні біржі та у встановлений час. Якщо цей принцип на дотримується, то біржі немає, оскільки своєї основної функції (регулювання ринку) вона не виконує. Тому функціонування біржі все ж нерозривно пов'язано із системою посередництва і таких її суб'єктів, як посередники. Біржа надає можливість займатися біржовим посередництвом своїм членам та брокерам [23, с. 44].

Взявши за увагу світовий досвід функціонування бірж, їх можна класифікувати за такими критеріями:

I *Залежно від предмета діяльності* розрізняють фондові, товарні, валютні біржі та біржі праці.

II *Залежно від характеру асортименту біржових товарів* (асортименту товару; рівня товарної спеціалізації) біржі поділяються на:

- вузькоспеціалізовані (предметом торгівлі на таких біржах є один вид товарів);

- спеціалізовані (предметом біржової торгівлі є, як правило, однотипні групи товарів);

- універсальні (предметом торгівлі є широкий асортимент різноманітних товарів).

III *Залежно від характеру біржових угод* (видів біржових угод; переважаючих видів біржових угод) виділяють:

- біржі реального товару, на яких предметом купівлі-продажу є реальний товар (як вироблений, так і намічений для виготовлення);

- ф'ючерсні, на яких здійснюється торгівля не реальними товарами, а контрактами на них;

- опціонні, предметом торгів на яких є тільки права на купівлю або продаж реальних товарів, або контрактів на них у наступному періоді;

- комплексні (змішані), на яких укладаються угоди щодо реального товару, а також ф'ючерсні та опціонні угоди;

IV Залежно від ступеня відкритості біржі поділяються на:

- відкриті (публічні), на яких, крім членів біржі, в біржових операціях можуть брати участь і відвідувачі торгів (постійні і разові);

- закриті, на яких право участі в біржових торгах і укладення біржових угод мають лише члени цієї біржі;

V Залежно від економічної мети створення (характеру діяльності) виділяють прибуткові (комерційні) та неприбуткові (некомерційні).

В юридичній літературі виділяють й інші класифікаційні ознаки [15, с. 16].

До основних функцій біржі необхідно віднести наступні:

1. Організація торговельної діяльності на основі біржового торгу товарами, цінними паперами і валютою:

а) організація біржових торгів. Для організації торгів біржа, перш за все, повинна мати добре обладнане «ринкове місце» (біржовий зал), що могло б вміщати достатньо велику кількість продавців і покупців, які ведуть відкритий біржовий торг. Використання сучасних електронних засобів зв'язку не вимагає фізичної присутності торговців у одному місці, а дозволяє здійснювати торгівлю через електронні комп'ютерні термінали. Однак у цьому випадку біржа зобов'язана забезпечити високоефективну систему електронної торгівлі;

б) розробка правил біржової торгівлі. Організація торгівлі вимагає від біржі розробки і суворого дотримання правил торгівлі, тобто норм і правил поведінки учасників торгу в залі;

в) матеріально-технічне забезпечення торгів (облаштування біржового залу, робочих місць учасників торгів, комп'ютерне забезпечення всіх процесів на біржі тощо).

2. Встановлення реального попиту і пропозиції, а також пропорцій обміну на продукцію, яку пропонують на біржі. Біржа бере участь у формуванні і регулюванні цін на всі види біржових товарів. Цього досягають шляхом

співставлення двох факторів - пропозиції певної партії продукції з боку продавця (-ів) і попиту на таку продукцію з боку покупця (-ів).

3. Створення умов для стабілізації цін на продукцію, яку пропонують на біржі. Концентрація попиту і пропозиції на біржі, укладення великої кількості правочинів виключають вплив неринкових факторів на ціну, роблять її максимально наближеною до реального попиту і пропозиції.

4. Котирування (встановлення) цін на продукцію, яку пропонують на біржі. Біржова ціна встановлюється у процесі її котирування, що розглядається як найбільш важлива функція біржі. При цьому під котируванням розуміють фіксацію цін на біржі протягом кожного дня її роботи: реєстрацію курсу валюти або цінних паперів, ціни біржових товарів.

5. Надання учасникам біржових торгів та іншим зацікавленим суб'єктам господарювання інформації про продукцію, яку пропонують на біржі. Біржа надає в засоби масової інформації відомості про біржові ціни, компанії, що торгують на біржі, про ринкову кон'юнктуру, прогнози за різними ринками і т. ін. Інформаційна діяльність сучасної біржі настільки значна, що до 30% своїх доходів у розвинутих країнах біржі отримують від продажу біржової інформації.

6. Стандартизація товарів та контрактів. Біржа встановлює стандарти на товари - нормативні значення показників, що обумовлюють якість товару. Стандарти на товари та контракти біржа може розробляти власні або брати державні чи міжнародні. Стандартизація дозволяє полегшити внутрішню та міжнародну торгівлю товарами, оскільки для реалізації товару на біржі не потрібно нести витрати, пов'язані з доставкою товару чи його зразків на торги, а торгівлю здійснюють лише на основі якісних характеристик, яким повинен відповідати цей товар.

7. Здійснення операцій з хеджування (страхування) біржових ризиків. Для цього на біржі використовуються спеціальні види правочинів і механізми їх укладання. Виконуючи завдання страхування учасників біржового торгу, біржа не стільки організовує торгівлю, скільки її обслуговує. Функція хеджування ґрунтується на використанні механізму біржової торгівлі ф'ючерсними

контрактами. Сутність цієї функції полягає в тому, що торговець-хеджер (тобто той, хто страхується) повинен стати одночасно і продавцем товару і його покупцем. У цьому випадку будь-яка зміна ціни на його товар нейтралізується, оскільки виграш продавця є одночасно програшем покупця і навпаки. Така ситуація досягається тим, що хеджер, займаючи, наприклад, позицію покупця на звичайному ринку, повинен зайняти протилежну позицію, в цьому випадку - продавця на ринку біржових ф'ючерсних контрактів. Зазвичай виробники товару хеджуються від зниження цін на їх продукцію, а покупці - від підвищення цін на продукцію, яку вони купують.

8. Розробка біржових контрактів:

а) стандартизація вимог до якісних характеристик біржових товарів;

б) стандартизація розмірів партій товарів, що лежать в основі контракту. На самій біржі здійснюється процес стандартизації розмірів партій товарів з метою спрощення проведення біржової торгівлі, оскільки як продавці, так і покупці вже наперед знають про обсяги партій товарів, що реалізуються;

в) розробка єдиних вимог до розрахунків за біржовими договорами (включаючи умови і строки поставки за контрактами, взаєморозрахунки і розрахунки з біржею).

9. Вирішення спорів, що виникають за укладеними біржовими договорами у ході біржових торгів (біржовий арбітраж). Ця функція біржі має важливе значення, з одного боку, як спосіб виявлення торговців, які намагаються діяти шляхом обману, шахрайства тощо, з іншого - як спосіб улагодження помилок, що виникають у ході торгів через неточності записів про договори, збої в системі комп'ютерного забезпечення та інші чисто людські або технічні помилки [15, с. 17-20].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РІЗНИХ СФЕРАХ

2.1. Правове регулювання товарної біржі, як суб'єкта біржової діяльності

Діяльність товарної біржі здійснюється відповідно до норм ЦК, ГК України, законів України «Про товарну біржу», «Про господарські товариства», «Про державну підтримку сільського господарства України» інших нормативно-правових актів України, статуту відповідної біржі, правил біржової торгівлі та біржового арбітражу.

На сучасному етапі розвитку біржа виступає самостійним суб'єктом господарювання, що виконує певні функції в економіці. Економічну природу товарної біржі можна виразити через наступне визначення: сучасна товарна біржа - це фінансовий ринок, на якому різні групи його учасників торгують контрактами, прив'язаними до цін на сировину або на так звані «нетоварні цінності», з метою зняття із себе цінового ризику й передачі його іншим учасникам ринку, або, навпаки, з метою прийняття цього ризику на себе в розрахунку одержати прибуток [17, с. 38].

Що стосується ГК України, то його прийняття сприяло формуванню основи для забезпечення ефективності діяльності товарних бірж. Положення Господарського кодексу закріпили поняття торговельно-біржової діяльності як такої, що має на меті організацію та регулювання торгівлі шляхом надання послуг суб'єктам господарювання у здійсненні ними торговельних операцій спеціально утвореною господарською організацією - товарною біржею (ст. 278 ГК України).

Господарський кодекс України в ч. 1 ст. 279 визначає товарну біржу як особливий суб'єкт господарювання, який надає послуги в укладенні біржових угод, виявленні попиту і пропозицій на товари, товарних цін, вивчає, впорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про товарну біржу» товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообороту і пов'язаних з ним торговельних операцій [16, с. 18].

Слід зазначити, що зміст статей ГК України майже тотожний змісту Закону «Про товарну біржу». Крім того, наведені визначення є нечіткими з правової точки зору, оскільки в них відсутнє посилання на організаційно-правову форму, в якій може бути створений цей суб'єкт господарювання.

Зокрема, О. М. Коваль вказує, що при загальній тенденції розвитку біржового ринку такі фактори негативно впливають на його функціонування:

- суперечності в законодавстві спричинили значне збільшення кількості бірж, більшість із яких не функціонують;

- велика кількість нормативно-правових актів запровадила обмеження біржової торгівлі, що свідчить про відсутність в Україні послідовного й ефективного державного регулювання біржової діяльності. Більшість із нормативних актів варто розглядати як форму адміністративного впливу, що штучно створює економічні умови для діяльності товарних бірж;

- відсутність на біржах систем гарантування виконання зобов'язань за біржовими угодами, що призводить до незначних її обсягів і примушує біржі здебільшого здійснювати організацію позабіржової аукціонної діяльності;

- із поняття товарної біржі, яке дає Закон України «Про товарну біржу», можна виділити ознаки, характерні для будь-якої юридичної особи приватного права, хоча ознакою товарної біржі, що виділяє її з-посеред інших юридичних осіб, є організація торгівлі, проте ця ознака не може бути підставою для виділення товарної біржі як окремої організаційно-правової форми;

- правовий статус учасника валютної біржі та учасника секції валютної біржі не збігаються, Правила членства у Валютній секції Української міжбанківської валютної біржі виділяють поняття «член секції біржі», а не член

біржі, що суперечить як Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», так і Закону України «Про товарні біржі»;

- потребує чіткого законодавчого урегулювання інтернет-трейдинг і правовий статус онлайн брокера;

- потрібно прописати відповідальність учасників біржової торгівлі за невиконання біржових угод [19, с. 78-79].

Згідно з ч. 2 ст. 1 Закону України «Про товарну біржу» вона діє на основі самоврядування, господарської самостійності, є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках, печатку зі своїм найменуванням [16, с. 18].

За ст. 8 Закону України «Про товарну біржу» членами товарної біржі є засновники, а також прийняті до її складу згідно зі статутом біржі вітчизняні та іноземні юридичні і фізичні особи. Порядок прийняття у члени біржі та вибуття зі складу її членів визначається статутом товарної біржі [5].

Товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку. Тому можна дійти висновку, що метою діяльності біржі є надання послуг в укладанні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, впорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій.

В літературі висловлюються пропозиції про доцільність визначити мету діяльності біржі окремо та вказати на відсутність у діяльності біржі мети одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками, оскільки мета діяльності є визначальною для товарної біржі [13, с. 42].

Ми підтримуємо думку тих авторів, які вважають, що надання послуг товарними біржами та створення умов для укладання біржових договорів не можна вважати підприємницькою діяльністю, оскільки біржа не займається комерційним посередництвом та не має на меті отримання прибутку. Доходи ж, які одержує біржа внаслідок здійснення своєї діяльності, як, наприклад, біржовий збір, не є прибутком та спрямовуються виключно на розвиток власної бази (утримання приміщення, обладнання, транспорт тощо).

Товарна біржа є особливим суб'єктом господарювання, який виконує такі основні завдання:

- надання послуг в укладенні біржових угод;
- виявлення попиту і пропозицій на товари, товарних цін;
- вивчення, впорядкування товарообігу;
- сприяння пов'язаним з товарообігом торговельним операціям.

Згідно зі ст. 13 Закону України «Про товарну біржу» майно товарної біржі складається з фондів, що утворюються біржею, вартість яких відбивається на її балансі. Їй також належить інше майно, набуте на підставах, не заборонених законом.

Майно товарної біржі формується за рахунок:

- а) пайових, вступних та періодичних внесків;
- б) надходжень від біржових операцій та надання послуг підрозділами біржі;
- в) штрафів за порушення статуту товарної біржі та правил біржової торгівлі;
- г) інших грошових надходжень, що не суперечать чинному законодавству.

Пайові внески сплачують особи, що є засновниками товарної біржі. Вступні внески сплачують інші учасники, які вступають у товарну біржу після її заснування. Періодичні внески - це встановлені товарною біржею внески, що їх періодично (в установлені терміни) сплачують члени біржі. Майно біржі належить їй на праві власності. Порядок використання майна товарної біржі визначається загальними зборами її членів [5].

Особливий характер товарної біржі як суб'єкта господарювання також розкривається через її функції, а саме:

- 1) товарна біржа виконує функцію товаророзподільчого каналу або механізму, завдяки якому товар розподіляється між споживачами за реальною ціною;
- 2) товарна біржа є свого роду суб'єктом господарювання, який організовує ринок. Вона створює необхідні умови учасникам біржових торгів у їх проведенні;

3) товарна біржа - це місце, де узгоджується попит і пропозиція на певний біржовий товар;

4) товарна біржа є регулятором цін. Завдяки коливанню біржового попиту і біржової пропозиції тут не може застосовуватися державне регулювання цін;

5) товарна біржа стабілізує ціни на біржовий товар;

6) біржа є місцем так званого біржового котирування цін;

7) біржа здійснює функцію збирання і обробки ринкової інформації, тобто є інформаційним центром ринку щодо виробництва біржового товару, динаміки попиту на товари, цін на біржових та інших ринках тощо;

8) товарна біржа розробляє товарні стандарти, встановлює сорти товарів, реєструє марки фірм, допущених до біржової торгівлі;

9) товарна біржа виконує арбітражні функції, тобто розглядає спори між членами біржі, а також між членами біржі та їх контрагентами [23, с. 152-153].

Згідно з ч. 1 ст. 280 ГК України, ст. 3 Закону України «Про товарну біржу» товарна біржа має право:

- встановлювати відповідно до чинного законодавства власні правила біржової торгівлі та біржового арбітражу, які є обов'язковими для всіх учасників торгів;

- створювати підрозділи біржі та затверджувати положення про них;

- розробляти з урахуванням державних стандартів власні стандарти і типові контракти;

- зупиняти на деякий час біржову торгівлю, якщо ціни біржових угод протягом дня відхиляються більше ніж на визначений біржовим комітетом (радою біржі) розмір;

- встановлювати вступні та періодичні внески для членів біржі, плату за послуги, що надаються біржею;

- встановлювати інші грошові збори;

- встановлювати і стягувати відповідно до статуту біржі плату за реєстрацію угод на біржі, штрафи та інші санкції за порушення статуту біржі та біржових правил;

- засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах;

- укладати міжбіржові угоди з іншими біржами, мати своїх представників на них, у тому числі на біржах, розташованих за межами України;

- вносити в державні органи пропозиції з питань, що стосуються біржової діяльності;

- видавати біржові бюлетені, довідники та інші інформаційні і рекламні видання;

- здійснювати інші функції, передбачені статутом біржі.

Згідно з ч. 2 ст. 280 ГК України, ст. 4 Закону України «Про товарну біржу» товарна біржа зобов'язана забезпечувати:

- створення умов для проведення біржової торгівлі;

- регулювання біржових операцій;

- регулювання цін на підставі співвідношення попиту та пропозиції на товари, що допускаються до обігу на біржі;

- надання членам і відвідувачам біржі організаційних та інших послуг;

- збір, обробку і поширення інформації, пов'язаної з кон'юнктурою ринку [1;5].

Товарна біржа діє на підставі статуту та правил товарної біржі.

У статуті товарної біржі визначаються: найменування та місцезнаходження біржі; склад засновників; предмет і цілі діяльності біржі; види фондів, що утворюються біржею, та їх розміри; органи управління біржею, порядок їх створення та компетенція, організаційна структура біржі; порядок прийняття у члени біржі та припинення членства; права та обов'язки членів біржі та біржі перед третіми особами, а також членів біржі перед біржею та біржі перед її членами; порядок і умови застосування санкцій; майнова відповідальність членів біржі; порядок припинення біржі та інші положення, що стосуються створення та діяльності товарної біржі.

Правила біржової торгівлі розробляються відповідно до чинного законодавства і є основним документом, що регламентує порядок здійснення

біржових операцій, ведення біржової торгівлі та розв'язання спорів з цих питань. У правилах біржової торгівлі визначаються: строк та місце проведення біржових операцій; склад учасників біржових торгів і сукупність вимог, що ставляться до них; порядок здійснення та реєстрації біржових операцій; порядок визначення та розмір плати за користування послугами біржі; відповідальність учасників та працівників біржі за невиконання або неналежне виконання правил біржової торгівлі; інші положення, встановлені органами управління біржі.

На товарній біржі забороняються:

- купівля-продаж товарів (контрактів) однією особою безпосередньо або через підставних осіб з метою впливу на динаміку цін;
- будь-які погоджені дії учасників біржової торгівлі, які мають своєю метою або можуть призвести до зміни чи фіксації поточних біржових цін;
- поширення неправдивих відомостей, що можуть призвести до штучної зміни кон'юнктури [13, с. 54-55].

2.2. Правовий статус фондової біржі як суб'єкта господарювання

На сьогоднішній день правове становище фондової біржі передбачається ГК України, законами України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про акціонерні товариства», іншими нормативно-правовими актами.

З економічної точки зору, фондова біржа - це організаційно-оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами [13, с. 23]. Виходячи з положень ч. 1 ст. 360 ГК України [1] та Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» [6], можна дати визначення фондової біржі в юридичному контексті. Так, на думку Ю. М. Жорнокуй, К. А. Карчевського, О. О. Пономарчука, фондова біржа - це юридична особа (організація), яка зосереджує попит та пропозицію на цінні папери, сприяє формуванню їх біржового курсу та здійснює свою діяльність відповідно до чинного законодавства і правил фондової біржі [15, с. 68].

Згідно з Положенням про функціонування фондових бірж основними засадами функціонування фондової біржі є:

- створення умов щодо конкурентного ціноутворення на цінні папери та інші фінансові інструменти шляхом зосередження попиту та пропозицій на їх купівлю-продаж;

- підтримання цілісності та стабільності ринку цінних паперів та інших фінансових інструментів шляхом запровадження справедливих та рівних для всіх учасників біржових торгів правил поведінки;

- забезпечення прозорості ринку цінних паперів та інших фінансових інструментів через оприлюднення інформації, що характеризує кон'юнктуру ринку;

- забезпечення інформування учасників біржових торгів та інвесторів щодо емітентів, їхніх цінних паперів та інших фінансових інструментів;

- забезпечення функціонування фондової біржі на постійно діючій основі, а саме забезпечення протягом календарного року не менше 200 торговельних днів;

- забезпечення захисту учасників біржових торгів та інвесторів від зловживань шляхом установлення вимог щодо допуску до торгівлі, застосування процедур нагляду, контролю та накладання санкцій за порушення [9].

До функцій фондової біржі належать:

- установлення правил проведення біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами;

- організація та проведення регулярних біржових торгів;

- організаційне, технологічне та технічне забезпечення проведення біржових торгів;

- установлення процедур лістингу та делістингу, допуску до торгівлі на фондовій біржі;

- ведення переліку учасників торгів, фіксація поданих заявок, укладених біржових контрактів (договорів) та контроль за їх виконанням;

- ведення переліку цінних паперів та інших фінансових інструментів, внесених до біржового списку;

- обмін інформацією з депозитарними та розрахунково-кліринговими установами для забезпечення виконання біржових контрактів (договорів);
- зберігання паперових та/або в електронному вигляді документів щодо укладення та виконання біржових контрактів (договорів);
- здійснення діяльності з проведення клірингу та розрахунків за договорами щодо похідних (деривативів), які укладаються на фондовій біржі;
- здійснення контролю за дотриманням членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством, правил фондової біржі;
- відповідне реагування на виявлені порушення законодавства про цінні папери та правил фондової біржі;
- здійснення фінансового моніторингу згідно з вимогами законодавства;
- надання інформаційних послуг щодо організації торгівлі цінними паперами та іншими фінансовими інструментами;
- оприлюднення інформації та обмін інформацією відповідно до законодавства України [12, с. 99].

Варто звернути увагу на деякі особливості створення, функціонування та припинення фондової біржі в рамках ГК України та Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок».

Згідно з ч. 2 ст. 20 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» організаторами торгівлі на фондовому ринку є фондові біржі. Так, ч. 1 ст. 20 цього Закону вказує, що діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку - діяльність фондової біржі із створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами, встановленими такою фондовою біржею, зареєстрованими у встановленому законом порядку. Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку може включати здійснення

клірингу та розрахунків за фінансовими інструментами, іншими, ніж цінні папери [6].

У рамках чинного законодавства чітко визначена організаційно-правова форма фондової біржі. Так, фондова біржа утворюється й діє в організаційно-правовій формі товариства (крім повного, командитного товариства і ТзДВ) або дочірнього підприємства об'єднання торговців цінними паперами та провадить свою діяльність відповідно до ЦК України, законів, що регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб, з особливостями, визначеними ч. 1 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок». Виходячи з викладеного, можна дійти висновку, що фондова біржа створюється як акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю або дочірнє підприємство об'єднання торговців цінними паперами, і, як наслідок, на діяльність фондової біржі поширюється законодавство про господарські товариства, а саме закони України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства» [24, с. 124].

Фондова біржа утворюється не менше ніж двадцятьма засновниками - торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку. Згідно з ч. 2 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» частка одного торговця цінними паперами не може бути більшою ніж 5 % статутного капіталу фондової біржі [6].

Для здійснення своєї діяльності фондові біржі повинні підтримувати власний капітал в розмірі, не меншому ніж 15 мільйонів гривень, а для фондових бірж, що здійснюють кліринг та розрахунки, - не меншому ніж 25 мільйонів гривень [24, с. 124].

Згідно з ч. 3 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» фондова біржа набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації [6]. Державна реєстрація фондової біржі здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» [3].

Фондова біржа має право провадити діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку з моменту отримання ліцензії Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі НКЦПФР). Фондова біржа діє на підставі статуту. Статут фондової біржі затверджується її вищим органом. У статуті зазначаються найменування і місцезнаходження фондової біржі, порядок управління і формування її органів та їх компетенція, мета діяльності, підстави та порядок припинення діяльності, розподілу майна фондової біржі у разі її ліквідації [24, с. 124].

Згідно з ч. 3 ст. 360 ГК України діяльність фондової біржі спрямовується виключно на організацію укладання угод купівлі-продажу цінних паперів та їх похідних. Фондова біржа не може здійснювати операції з цінними паперами від власного імені та за дорученням клієнтів, а також виконувати функції депозитарію [1].

Фондова біржа має некомерційний характер діяльності. Згідно з ч. 1 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками) [6].

Згідно з ч.ч. 1, 2 ст. 361 ГК України діяльність фондової біржі припиняється за умови, якщо кількість її членів протягом встановленого законом строку залишається меншою, ніж мінімальна кількість, визначена законом [1].

Згідно з ч. 4 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» діяльність фондової біржі як організатора торгівлі зупиняється НКЦПФР, якщо кількість її членів стала меншою за 20. Якщо протягом шести місяців прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється.

Діяльність фондової біржі припиняється в порядку, встановленому для припинення діяльності господарських товариств, якщо інше не передбачено законом.

Крім того, у ст. 23 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» передбачені вимоги до фондової біржі. Так, вона зобов'язана оприлюднювати та

надавати НКЦПФР інформацію, передбачену законом та/або нормативно-правовими актами НКЦПФР, у тому числі про:

- перелік торговців цінними паперами, допущених до укладання договорів купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів на фондовій біржі;

- перелік цінних паперів, які пройшли процедуру лістингу/делістингу;

- обсяг торгівлі цінними паперами та іншими фінансовими інструментами (кількість цінних паперів та інших фінансових інструментів, їх загальну вартість згідно з укладеними договорами, біржовий курс цінних паперів щодо кожного цінного папера, що перебуває в обігу на фондовій біржі) за період, установлений НКЦПФР.

НКЦПФР, у свою чергу, встановлює порядок і форми подання зазначеної інформації та здійснює контроль за розкриттям інформації фондовими біржами [6].

2.3. Особливості правового забезпечення аграрних бірж

Проблема правового забезпечення діяльності аграрних бірж в Україні набула особливої актуальності у зв'язку з розвитком ринкових відносин в аграрному секторі економіки. Аграрна біржа є видом спеціалізованої товарної біржі.

Згідно з Указом Президента України від 6 червня 2000 р. «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» аграрні біржі є головним елементом аграрного ринку та спеціалізованим видом товарної біржі [8].

Метою діяльності аграрної біржі є організація та регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією шляхом створення умов для укладання біржових договорів, а також виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на сільськогосподарську продукцію, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу.

Згідно з Концепцією розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції аграрні біржі здійснюють внутрішню координацію діяльності учасників біржового ринку сільськогосподарської продукції шляхом: освоєння і впровадження у практику нових методів і технологій біржової торгівлі, постійного пошуку шляхів їх удосконалення; організації проведення торгів великими оптовими партіями сільськогосподарської продукції, запровадження торгівлі ф'ючерсами та опціонами; створення і організації роботи сертифікованих біржових складів; організації проведення разом із регіональними біржами спеціалізованих і міжрегіональних торгів; налагодження взаємодії з агроторговими домами в питаннях організації біржового ринку; організації аукціонної торгівлі в межах діяльності товарної біржі [10].

Зазначені положення можна визначити і як напрями діяльності аграрних бірж. З цього випливає, що змістом діяльності аграрних бірж є діяльність, яка забезпечує досягнення зазначеної мети шляхом здійснення роботи у відповідних напрямках.

Розкрити питання щодо змісту діяльності аграрних бірж вбачається доцільним через аналіз функцій біржі. Виходячи з цього, функції аграрної біржі умовно можна поділити на;

- внутрішньо-організаційні - спрямовані на організацію злагодженої роботи всіх структурних одиниць біржі та створення умов для укладання біржових договорів;

- зовнішні - спрямовані на забезпечення ефективної взаємодії з сільськогосподарськими товаровиробниками та іншими суб'єктами аграрного ринку.

При цьому основною формою здійснення біржової торгівлі аграрної біржі є біржові торги, під час проведення яких укладаються договори на реалізацію сільськогосподарської продукції.

У законодавстві та на практиці використовується поняття як біржових торгів, так і аукціонів. Біржові торги проводяться з продажу продуктів

нафтопереробки, об'єктів нерухомості, газу та спеціалізовані аукціони з продажу пшениці.

В аграрному законодавстві передбачено проведення аукціонів на продаж сільськогосподарської продукції (зокрема, худоби та птиці) як на біржах, так і небіржові аукціони. На продовження цього було затверджене Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці спільним наказом Міністерства аграрної політики України та Української Академії аграрних наук №153/44 від 05.06.2002 [18, с. 154]. Згідно з Положенням аукціон худоби та птиці надає послуги у вигляді проведення публічного продажу худоби та птиці в зазначений час та в установленому місці з можливістю попереднього огляду товару. Також передбачено порядок організації підготовки та проведення аукціону та зазначено, що аукціон проводиться на спеціально побудованих та облаштованих для цього майданчиках.

Звідси можна зробити висновок, що аукціони з продажу сільськогосподарської продукції поділяються на біржові та небіржові. Ознаками біржових аукціонів є:

- місце проведення - аграрна біржа;
- порядок їх проведення регламентується правилами біржової торгівлі конкретної біржі, на відміну від небіржового аукціону, порядок проведення якого визначається відповідним регламентом, що розробляється та затверджується організаторами аукціону;
- предметом торгівлі є продукція і товари, які відповідають вимогам до біржової продукції і товару (крім аукціонів живої худоби та птиці, які можуть бути організовані в окремих підрозділах біржі).

Крім безпосереднього сприяння в укладенні біржових договорів, шляхом організації біржових торгів аграрними біржами надаються додаткові послуги. За даними Союзу аграрних бірж України [23, с. 89], на Західно-Українській регіональній агропромисловій біржі укладаються біржові договори спот та форвард. Окрім цього, біржа організовує оптові торги матеріальними і сировинними ресурсами та іншим; проводить торги з продажу майна, що

перебуває у державній власності; проводить оцінку цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів, майнових прав та нематеріальних активів; оцінку об'єктів нерухомого майна; консультаційно-інформаційні послуги.

Пункт 4.1 Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією зазначає, що до біржових торгів допускається сільськогосподарська продукція визначеного асортименту, який затверджується біржою стандартної якості, що є реальним товаром, а також стандартні контракти на цю продукцію [25, с. 113]. На сучасних світових ф'ючерсних біржах номенклатура біржових сільськогосподарських товарів представлена такими основними групами:

- олійні культури, серед яких соя-боби та продукти переробки сої;
- зернові культури;
- харчові товари (кава, какао-боби, цукор);
- текстильна сировина та пряжа;
- продукція тваринництва та жива худоба;
- концентрат помаранчевого соку, картопля и деякі інші незначні асортиментні одиниці [7].

В Україні згідно з даними Національної асоціації бірж України ринок сільськогосподарської продукції представлений переважно у такій номенклатурі: зернові продовольчі: пшениця (тверда, м'яка, різних класів), жито, гречка, просо; зернофуражні: пшениця (фуражна), ячмінь (фуражний), кукурудза; продукти переробки: меляса; продовольчі товари: цукор, цукор-пісок, борошно, сир, масло коров'яче [16, с. 42].

Ефективність діяльності будь-якої біржі значною мірою залежить від належної організації біржових торгів, при цьому загальний порядок підготовки та проведення біржових торгів сільськогосподарською продукцією є складовою змісту діяльності аграрної біржі. На аграрних біржах торги організуються згідно з Типовими правилами біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, затвердженими наказом Міністерства сільського господарства і продовольства України, Міністерства економіки України і Міністерства фінансів України від 3.04.96 р. [25, с. 114].

Так, згідно з п. 7.1 місцем проведення торгів є торгова зала біржі. Біржа визначає місце в торговій залі для торгів окремими групами сільськогосподарської продукції. Заявки на купівлю чи продаж реальної сільськогосподарської продукції подаються брокерами на біржу до початку торгів. Реєстрація й оформлення договорів за всіма видами товарів, допущених до реалізації на біржі, проводяться в реєстраційному бюро протягом усіх торгів до їхнього закінчення. У літературі окремі автори висловлюють пропозиції щодо необхідності біржової реєстрації позабіржових договорів [22, с. 150]. Це обумовлено необхідністю більш повного і об'єктивного відображення рівня договірних цін, оскільки позабіржові договори особливо поширені у вигляді прямих зв'язків. Важко не погодитись з цією пропозицією, але при цьому слід зауважити, що недостатньо на законодавчому рівні закріпити обов'язок товаровиробників реєструвати позабіржові договори на біржі. Для виконання цієї вимоги необхідно розробити відповідний механізм реалізації норми.

Поряд з такими функціями бірж, як стабілізуюча і хеджова, важливе місце посідає ціноутворююча функція. Ціни на біржі визначаються під громадським контролем, публічно, правила біржової торгівлі забороняють будь-кому цілеспрямовано впливати на їх зміну. Ціни на сільськогосподарську продукцію повинні визначатися виключно на підставі попиту та пропозиції. Діяльність аграрної біржі у сфері ціноутворення полягає у визначенні котирувальної ціни котирувальною комісією. У літературі біржова котировка визначається як фіксація фактичних контрактних цін та виведення типової ціни за біржовими договорами за певний період (як правило, біржовий день) [16, с. 158].

Законодавством котирувальна ціна визначається наступним чином. Котирувальна ціна - це ціна, визначена котирувальною комісією біржі шляхом аналізу цін біржових правочинів, цін продавців, цін покупців на підставі єдиних критеріїв та спеціальних методів. Розрізняють котирування офіційне та позаофіційне (довідкове) [25, с. 115].

Змістом діяльності аграрних бірж є також інформаційне забезпечення учасників біржових торгів, потенційних клієнтів, тобто товаровиробників. Крім

надання інформації про кон'юнктуру аграрного ринку, його тенденцій через друковані видання, Інтернет, заслуговують на увагу спроби спільної злагодженої роботи окремих бірж.

Прикладами цього є створення Національної асоціації аграрних бірж України та трохи згодом - Союзу аграрних бірж. Так, основною метою діяльності Союзу є підвищення ефективності біржового сільськогосподарського ринку, підтримка інтересів своїх членів, підвищення інтегрованості та прозорості ціноутворення на аграрну продукцію та земельні ресурси. Саме така скоординована робота аграрних бірж із різних регіонів сприятиме вдосконаленню діяльності аграрних бірж та розвитку аграрного ринку в цілому. У зв'язку з цим вбачається доцільним задекларувати таке право аграрних бірж, як право об'єднуватися з іншими біржами, товариствами, організаціями у спілки, союзи, асоціації та інші види об'єднань суб'єктів господарювання [22, с. 154].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ БІРЖОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Біржова торгівля є результатом еволюції багатьох форм торгівлі. Група істориків вважає, що біржова торгівля зародилася в Японії ще в I ст. Інші ж - відносять виникнення товарних бірж до часу розквіту Стародавньої Греції і Стародавнього Риму. За твердженням другої групи істориків перша в світі біржа з'явилася в 1531 р. в Антверпені (Бельгія).

Головною причиною виникнення біржової торгівлі товарами був розвиток великого виробництва, для якого був необхідний ринок, здатний реалізовувати великі партії товару на регулярній періодичній основі, на базі цін, що складаються залежно від реального співвідношення попиту і пропозиції на товар [15, с. 5].

На сучасному етапі світову біржову торгівлю представляють 50 товарних бірж. На частку США припадає 84% загального обсягу світової біржової торгівлі; Великобританії - 8%; Японії - 6%; на долю інших країн - 2%. Структура операцій, що укладаються на міжнародних товарних біржах, характеризується наступними даними: майже 2% - це купівля-продаж реального товару; близько 20% - опційні операції, решта частки припадає на ф'ючерсні операції [15, с. 7].

У США регулювання біржової діяльності здійснюється федеральним урядом, органами штатів, у яких функціонує товарна біржа та регламентується правилами й розпорядженнями власне біржі.

Незалежним органом регулювання є Комісія з товарної ф'ючерсної торгівлі, члени якої призначаються президентом США й затверджуються конгресом. Ця комісія має вищу владу в області ф'ючерсної торгівлі в США: хоча на практиці обов'язок розробки й впровадження ефективних заходів із запобігання маніпулюванню ринком перекладається на безпосередніх учасників ф'ючерсної торгівлі. Вона має право змінити або доповнити правила ведення торгівлі, якщо це необхідно для підтримки порядку на ринку. Основним завданням комісії є

попередження маніпулювання ринком, захист клієнтів і забезпечення виконання ф'ючерсними ринками функції перенесення ризику й виявлення ціни.

Комісія з товарної ф'ючерсної торгівлі реєструє або виключає зі списків різних категорій професійних учасників, допущених до операцій на біржі. Крім того, всі ф'ючерсні біржі повинні представляти в комісію докладне обґрунтування для пропонуванних ф'ючерсних контрактів і встановлюваних правил біржової торгівлі. Функцією комісії також є зміна або доповнення правил біржі за умовами контрактів, форм і методів здійснення покупки (продажу) з поставкою на строк, обробка інформації про укладені угоди і платежі, забезпечення фінансової відповідальності учасників торгівлі.

У складі Міністерства сільського господарства створена Комісія з товарних бірж, основними обов'язками якої є регулювання біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією [22, с. 155].

У Великобританії до 1986 року держава практично не втручалася в діяльність ф'ючерсних бірж. Тільки в надзвичайних ситуаціях Банк Англії й Департамент торгівлі (які виконували спостережливі функції) могли рекомендувати відповідній біржі вживати певні дії.

З 1986 р. спостереження за товарними й ф'ючерсними біржами здійснює Рада з цінних паперів і інвестицій. Завданнями Ради є захист інтересів клієнтів, вироблення однакових вимог є організації біржової торгівлі, розробка системи обліку угод за часом їхнього укладання. Для більш строго контролю була організована асоціація ф'ючерсних брокерів і дилерів, що регулює діяльність основних учасників біржової торгівлі через їхню реєстрацію.

У Франції біржова торгівля регулюється Комісією з ф'ючерсних товарних ринків. У цілому регулювання досить жорстке, так біржі і їхні члени зобов'язані надавати клієнтам більше інформації про рух цін. Крім того, розмір мінімального капіталу для зареєстрованих членів біржі повинен становити 3,5 млн. франків.

У Японії контроль за діяльністю товарних бірж покладений на Міністерство сільського господарства (аграрна продукція). Міністерство фінансів (фінансові інструменти) і Міністерство зовнішньої торгівлі й промисловості

(сировинні товари). У 1983 р. Урядом було введено законодавство, спрямоване проти шахрайства в біржовій торгівлі, особливо у ф'ючерсній. Встановлено ліміти числа відкритих контрактів, які можуть мати учасники біржової торгівлі.

У Сінгапурі відповідно до ухваленого закону, в 1986 р. ф'ючерсна біржова діяльність щодо товарних бірж регулюється Міністерством фінансів, включаючи затвердження про створення біржі й припинення торгівлі на ній. Всі користувачі товарних бірж - від торгівців до консультантів - повинні отримати від міністерства фінансів відповідну ліцензію, інакше на них чекає покарання: тюремне ув'язнення до трьох років і штраф до 30 тис. сінг. доларів [13, с. 32].

Отож, узагальнення світового досвіду адміністративно-правового регулювання біржової діяльності дозволило виділити наступні його елементи: створення єдиної правової основи для функціонування бірж; контроль за їхньою роботою з боку державних органів; ліцензування діяльності бірж і учасників біржової торгівлі; встановлення відповідної системи оподаткування.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи все вищевикладене, варто зробити низку висновків.

Біржа є господарською організацією, яка виконує певні, а саме ринкові регулятивні (організаційні та економічні) функції завдяки виявленню курсу товарних цін, попиту і пропозиції. Основна її мета – сприяти зведенню в одному місці (на біржі) попиту і пропозиції на певні товари, обслуговування їх обороту.

З правової точки зору, біржа - це юридична особа (організація), яка об'єднує зацікавлених суб'єктів господарювання і має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення цін попиту та пропозицій на товари, цінні папери (їх похідні), валюту, вивчення, спрощення та упорядкування обігу товарів, цінних паперів (їх похідних), валюти відповідно до чинного законодавства.

Основними законами, що регулюють біржову діяльність в Україні, є Закони України: «Про товарну біржу» і «Про цінні папери та фондову біржу».

Товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичні та фізичні особи, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність, і має на меті надання послуг щодо укладання біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій товарів, вивчення, упорядкування і полегшення товарообороту і пов'язаних з ним торговельних операцій. Основна її мета - сприяти зведенню в одному місці (на біржі) попиту та пропозиції на певні товари, обслуговування їх обороту.

Фондова біржа - це біржа, яка оперує цінними паперами, тобто грошовими документами, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають зазвичай виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Аграрна біржа є головним елементом аграрного ринку та спеціалізованим видом товарної біржі. Метою діяльності її є організація та регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією шляхом створення умов для укладання біржових договорів, а також виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на

сільськогосподарську продукцію, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу.

Біржа надає такі переваги: концентрація попиту й пропозиції в єдиному місці; формування ринкових цін на основі кон'юнктури ринку; регулювання оптового товарообігу на основі ринкових законів; зближення продавців і покупців у просторі та часі; мінімізація комерційного й фінансового ризиків; боротьба проти монополізму на товарному ринку; прискорення товарообігу з урахуванням світового поділу праці; кваліфіковане посередництво між покупцями та продавцями; інформаційне забезпечення учасників товарних ринків.

Узагальнення світового досвіду адміністративно-правового регулювання біржової діяльності дозволило виділити наступні його елементи: створення єдиної правової основи для функціонування бірж; контроль за їхньою роботою з боку державних органів; ліцензування діяльності бірж і учасників біржової торгівлі; встановлення відповідної системи оподаткування.

Отже, основними причинами відсутності біржового ринку в Україні слід визнати: відсутність належного законодавства та його нестабільність; проблеми в кліринговій системі, яка необхідна біржовому ринку для розвитку; високий рівень тіньової економіки, відсутність прозорості; відсутність якісної інформації про біржі країни та їх діяльність; необізнаність населення в суті системи біржової торгівлі; небажання кооперуватись малих фермерських господарств; хибне сприйняття суспільством теоретичних основ діяльності бірж.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавство:

1. Господарський Кодекс України: чинне законодавство з наступними змінами та доповненнями станом на 01. 01. 2018 р. / Відомості Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 р. Із змінами, внесеними 18.02.2018 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 48-49
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України . – 2003. - № 31-32. - Ст.263
4. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. - №24. - Ст. 243
5. Про товарну біржу: Закон України від 10.12.1991 № 1956-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.
6. Про цінні папери та фондову біржу: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. - № 31. - Ст. 268
7. Про додаткові заходи щодо розвитку фондового ринку України : Указ Президента України від 26 берез. 2001 р. № 198 / Відомості Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/198/2001>
8. Про затвердження Положення про розрахунково-клірингову діяльність за договорами щодо цінних паперів : Рішення 113 Держкомісціннихпаперів від 17.10.2006 № 1001 / Відомості Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0562-13>
9. Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.11.2012

№ 1688 / Відомості Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2082-12>

10. Концепція функціонування та розвитку фондового ринку України : Постанова Верховної Ради від 22.09.1995 / Відомості Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/342/95-%D0%B2%D1%80>

11. Акмаєв А. І. Біржова діяльність : [навч. посіб.] / А. І. Акмаєв. В. Т. Міленький. - Алчевськ : ДонДТУ, 2012. - 215 с.

12. Берлач А. І. Біржове право України : навч. посіб. / А. І. Берлач. - Київ : Україна, 2007. - 316 с.

13. Берлач А.І. Організаційно-правові основи біржової діяльності : [навч. посіб.] / Берлач А. І., Берлач Н. А., Ілларіонов Ю. В. - К. : Фенікс, 2011. - 336 с.

14. Біржова діяльність: опорний конспект лекцій / укладачі А. М. Одарченко, К. В. Сподар, О. О. Лісніченко. - Х. : ХДУХТ, 2017. - 95 с.

15. Біржове право: навч. посіб. / вступ. слово д-ра юрид. наук, проф., академіка АПрН України О. М. Бандурки [Ю.М. Жорнокуй, К.А. Карчевський, О.О. Пономарчук, А.О. Сядристий] ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Х.: Золота миля, 2013. - 203 с.

16. Гарарук Л. В. Біржова торгівля України в період нової економічної політики (1921-1929 рр.) / Гарарук Л. В., Коцур А. Л., Коцур Г. Г. - К. - Чернівці : Книги- XXI, 2015.- 200 с.

17. Дехтярьова О. И. Биржевое дело : [учебник для вузов] / Дехтярьова О. И. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2014. - 679 с.

18. Забарний Г. Г. Адміністративне право України : [навч. посіб.] / Забарний Г. Г., Калюжний Р. А., Шкарупа В. К. - К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2010. - 212 с.

19. Коваль О. М. Деякі особливості правового регулювання біржової торгівлі в Україні / О. М. Коваль // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. - 2016. - Вип. 19. - С. 78-79.

20. Крамаренко В. І. Біржова діяльність : [навч. посіб.] / В. І. Крамаренко, Б. І. Холод. - К. : ЦУЛ, 2011. - 240 с.
21. Крупка Ю. М. Господарське право України : [навч. посіб. для дистанційного навч.] / за наук. ред. Н. Р. Малишевої. - К. : Університет «Україна», 2016. - 342 с.
22. Прилуцький Р. Б. Щодо поняття та організаційно-правової форми біржі / Р. Б. Прилуцький // Вісник господарського судочинства. -2016. - № 2. - С. 148-155.
23. Саблук П. Т. Товарні біржі в Україні: аналіз діяльності, законодавче поле, перспективи розвитку / Саблук П. Т., Шпичак О. М., Шевченко Г. О. - К. : Ін-т аграрної економіки УААН, 2010. - 427 с.
24. Самофалов П. П. Загальні аспекти розвитку біржової діяльності в Україні / П. П. Самофалов // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. - 2014. - № 6. - С. 122-126.
25. Третяк О. М. Інституційне забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією / О. М. Третяк // Економіка АПК. - 2016. - № 1. - С. 111-118.
26. Щербина В. С. Господарське право України : [навч. посіб.]. - [5-те вид., переробл. і допов.] / Щербина В. С. - К. : Юрінком Інтер, 2014. - 384 с.